

A MAGYAR VALÓSÁG NYOMÁBAN

(PÁNDI PÁL: *ELSŐ ARANYKORUNK*)

(Szépirodalmi, 1976)

Pándi Pál tanulmánykötete egy korszak irodalmi keresztmetszetét adja, ugyanakkor egy erősen szuggesztív alkatú, harcos, vitázó marxista tudós műhelyébe enged bepillantást, irodalomszemléletének már ismert, legfontosabb szempontjait foglalja össze sűrítetten, nyomatékkel, szinte tételszerűen. Alig van irodalomtörténészünk, akire ennyire jellemző lenne a témaválasztás és a válaszadás, a bíráló továbbgondolás szenvedélye. Éberén figyel minden hamis hangra és hamis értékre, hogy érvényt szerezzen a valódinak. Pándi nem ismeri az oda nem figyelés kényelmét, szégyenletes mulasztásnak tartaná a szórakozott felülemelkedést nem tiszta, vagy veszedelmesen kétértelmű gondolatok és művek fölött. Nem olyan irodalomtörténész ő, aki csak úgy mellékesen, mintegy pikantiériaként politikát vagy szociológiát kever szakmai elemzései közé, és nem politikus, akinek véletlen, vagy választott kifejezési „formája”, elveinek hordozója csupán az irodalomtörténet. Műveiben, írásaiban mindkét aspektus együtt, egyenlő színvonalon, egyforma hozzáértéssel megtalálható. Ritka adottság eredménye ez, de alapos, módszeres felkészülése is. Talán élete és történelmi érzékenysége is közrejátszott ennek a kettős tehetségnek a kibontakozásához.

Ez a tanulmánykötet hű tükörképe a tudós egyéniségének. Témaválasztásában merész, hangneme kemény, következetes, elvi nézetekkel és nem személyekkel vitatkozó, nagyvonalú és engedékeny, amennyiben az ellenfeleknél is rugalmasságot, önkritikus készséget tapasztal. Pándi az a marxista tudománypolitikus és irodalompolitikus, aki nem akarja mindenáron megsemmisíteni az ellenfeleit. Fáradhatatlanul agitál, reménykedik, sőt szilárdan hisz az igaz eszmények törvényszerű győzelmében, és abban is, hogy ezek az eszmék és igazságok előbb-utóbb utat találnak az emberek agyában és lelkében. Ezek a kihívó írások is az állandó készenléteket, a folytonos, újrakezdő meggyőződését, az agitatív türelmet, bölcsességet tükrözik, tele vannak bizakodó, emberekben hívő várakozással, tanftó és hitvalló reménnyel, hogy szavainak jobbá tevő, cselekvésre ösztönző hatása támad. Pándi vitáirásaiból és filológiai tanulmányaiból egy erőteljes szellemi alkat és egy megingathatatlanul elkötelezett, meggyőződésért mindenre kész erkölcsi személyiség árad. Talán ez is egyik titkuk, közvéleményt felkavaró és formáló sikerük kulcsa. A meggyőződésnek ekkora hitét, erejét nem lehet kikerülni, érdeklődést kelt még szakmán kívüliekben, vagy a közömböseken is. Intellektuális körökben, az Akadémián belül, vagy a művészi-alkotói életszférákban

szinte kivételnek számít az eszmének és a hűségnek ilyen megszállottsága. Vallja és bizonyítja, hogy a marxista világnézet és módszer nemcsak elérheti a polgári irodalomtudomány eredményeit, de képes azt kritikailag felülvizsgálni és meghaladni. Mestereit és példaképeit követi ezen az uton, a filológus, nagy anyagtudással bíró — talán megjegyezhetem, hogy hajdani közös professzorunkat, — Waldapfel Józsefet, a nemzeti história éles eszű felidézőjét és felhasználóját, Révai Józsefet, és a művészet osztálytartalmának és ideológiai értékelésének legvirtuózabb tudósát, Lukács Györgyöt. Pándi példát is mutat a kritikára és önkritikára. Nincsenek előtte tabuk és szentségek, illetve tudja, hogy a valódi értéket állandóan tökéletesíteni kell, kiegészíteni, gyarapítani, revidálni, hogy igazán társadalmilag használható, nekünk való „szentséggé” váljék. A vitánál fontosabb a jó érvényesülése, az ellentéténél az egység létrejötte, a tudományos igazság győzelme. Ez emberi, tudósi hitvallása. Ez emberi és tudósi irányítúje és életstílusa. Ezért mondhatjuk el róla, hogy ideális harcostárs, szövetséges, és ideális ellenfél, vitapartner.

Nemzeti tudat és marxista tudat

A magyar valóságnak csaknem kétszáz éve legfontosabb kérdése a nemzet fogalma és lényege, illetve nemzet és világ viszonya, tehát a társadalmi haladás lehetősége, körülményei, nemzeti sajátosságai, az Európába, a világba illeszkedés reális módjainak elemzése és kidolgozása. Ebben a kétszáz évben formálódik ki mindaz, amit ma a nemzetről és a nemzeti ideológiákról, kultúrákról, a nemzet előtt álló feladatokról ismerünk, röviden, a nemzettudat és nemzeti történelemszemlélet. Nagy politikusok, írók, művészek, nagy gondolkodók vállalták az igazi hazafiság eszméjéből rájuk háruló feladatot, segítették megfogalmazni és felépíteni a modern, haladó nemzetet, amely méltón tarthatott igényt önálló államéletre és kultúrára a európai nagyneveztek között. De a közélet sohasem homogén, a nagy feladatok mindig is vonzották a kicsinyes karrieristákat, önzőket, szerencsevadászokat. A polgári történelemszemlélet szerint ez nem egyéb, mint extrém jelenség, egyedi tudattorzulás, az erkölcsi rossz tolakodása, ami elhanyagolható tényező, ideig-óráig kellemetlenkedik, a haladás feltartóztathatatlan eszméi azonban elsöprik az útból. Itt kapcsolódik bele a nemzet és társadalom önismeretébe a materialista, realista történelemszemlélet, társadalmi és eszmei analízis, amely rámutat az ellentétek valódi okaira, a haladás győzelmének valóságos, ellentmondásokon keresztül történő törvényszerűségeire. Ennek a kritikus, materialista történelemfelfogásnak a legfejlettebb 19. századi formája volt a marxizmus világnézete, társadalomtör-

ténete, és az új jelenségek elemzésének, megértésének dialektikus materialista módszere.

Pándi hívja fel nyomtatékosan a figyelmünket arra, hogy nemcsak a marxizmus klasszikusai foglalkoztak kitüntető módon a magyar történelem 19. századi eseményeivel, a 48-as forradalommal és szabadságharccal, hanem a magyar marxisták több nemzedéke is visszatért a forradalmi események értékelésére, és elkerülhetetlennek érezte az azt megelőző félszázad tárgyalását is, a reformmozgalmak elemzését, a magyar polgári átalakulás sajátos jegyeinek meghatározását, osztályviszonyainak leírását. Kiterjedt ez a vizsgálódás minden esetben az irodalom területére is. A marxista társadalomtudomány sohasem tagadta, hogy a magyar valóságban, annak reformkori történeti szakaszán, különös szerepet töltött be az irodalmi felépítmény. A reformer-nemzedék különös történelmi helyzet következtében, a magyar értelmiségi réteg szűkös volta miatt is, sokféle feladatot vállalt magára. Az elvégzendő munka, az országépítés, a polgári reformok megteremtése, a nemzeti nyelv és művészetek megalapozása, sajátos, magyar vonásainak és formáinak kidolgozása reneszánszegyeníségeket követelt, s ennek a közösségi misszióknak igyekezett is eleget tenni minden művelt „emberfő”, a magyar művelt társadalom színe-java, arisztokra és középnemes, plebejus értelmiségi vagy falusi származású tanult ember, poéta, vagy pap, ügyvéd vagy mérnök.

Nemzet és haladás, nemzet és irodalom, nemzettudat és marxista világnézet összekapcsolása tehát nem valami erőltetetten aktualizált, történelmietlenül „visszavetített” maiság, vagy modernkedés. Pándi Pál meggyőzően mutat rá arra, hogy a marxista történettudomány és esztétika törvényszerűen tért vissza a magyar polgári fejlődés reformkori „aranykorához”, ahhoz a történelmi cezurához, amely után ugrásokkal megszakított feltartóztathatatlan fejlődés vezetett el a mai, új nemzeti valóságig, a szocialista nemzettudatig. Ennek az átalakulásnak etapjait követi nyomon, a magyar valóság jelzéseit, tárgyait, életjelenségeit és mozgástendenciáit figyeli, veszi észre a legrejtettebb, finom érzékenységet követelő részletekben is, egy versképleten, egy szóhasználaton, hangsúlyon. Azért olyan tágasak, messzire ható következményűek a látszatra igénytelen, filologizáló mikroanalízisek is e kötetben. Talán nem tévedek, ha Pándi Pál tudományos rendszerét, koncepcióját, tárgykörét és a hozzá szorosan odafűzhető módszerét is a magyar történelem legutóbbi kétszáz évének legfontosabb ideológiai dilemmájából, nemzettudat és marxista tudat, nemzeti történelemszemlélet és marxista történelemszemlélet antinómiájából, illetve egyre jobban kialakuló, fejlődő konvergenciájából vezetem le. Mert összetartó áramlatok ezek, a magyar történelem, a kis nép életküzdeme, valósága létproblémaként fogalmazza már meg ezt az egységesülést.

„Az emberiség mérlegén”

Pándi fő gondolja és témája a magyar valóság. Filozófiai és társadalomelméleti hagyományaink szegényessége miatt, ennek az ideológiája elsősorban az irodalomban tükröződik. Különösen így van ez — már említettük — a reformkor idején. A kor irodalmában a társadalmi helyzet és a nemzeti törekvés együttesen van jelen. Állapot és tendencia, empirikus valóságleírás és reformista, „szocialista” program. Ez a kettősség jellemzi a Pándi által tárgyalt kor irodalmi műveit, művészi törekvéseit, és a történelem törvényszerű mozgását is. Szigorúan, kristálytisztá világossággal kell különbséget tenni az új, polgári nemzet-eszmény és a régi, feudális nemzet-fogalom között. Pándi írásaiban azt bizonyítja, hogy a reformkor haladó gondolkodói, írói, költői már gondosan, pontosan megtették ezt a distinkciót, csak a későbbi elfogultságok, osztálytudatból eredő torzítások mosták újra egybe ezeket a tartalmakat. Nem politikai pártállás kérdése, ideológiai erőszaktevés a részünkről, amikor élesen szétválasztjuk a fogalmakat, vagy az azonos szavakban rejlő különböző ideológiai tartalmakat. Pándi „adatokat és tényeket” sorakoztat fel minden érveléséhez, eszmei polémiajához. Ez az ő fegyvertára. A tények és adatok haderejét állítja csatarendbe. Így lesz az új tárgyilagosság, ez a pártos „objektivizmus” a legnagyobb szövetségese, legbiztosabb erőssége.

Több tanulmánya foglalkozik a kor nemzettudatának valódi tartalmaival, differenciálódó jelentésével. A történelem ugyan a haladó gondolkodók felfogását igazolja, mégsem hanyagolható el a reakció jelenléte, hamisító ideológiája, megtévesztő nemzet-kultusza, amely kezdete volt az annyiszor zavart keltő, visszahúzó, sovíniszta kalandokba hajszoló nacionalista nézeteknek. Nem lehetünk közömbösek — húzza alá többszörösen is Pándi — a beszűkítő, romboló nacionalizmussal szemben. Pándi Pál eddigi tudományos munkásságán vezérfonalként vonul keresztül a káros nacionalizmussal szembeni és az igazi hazafiségért folytatott polémia, küzdelem. Állást foglal: a felvilágosodás és reformkor művelt, európeer és hazafias, felelős gondolkodói, művészei mellé áll. Meggyőződése, hogy nem szabad megérteni mindenféle nemzeti önérzetet, bármifajta nacionalizmust. Az emberiség mérlegén is mérhető nemzeti valóságot, irodalmi értékeket tart számon, értékeli megillető rangján.

Az „aranykor” mérlege

Az aranykori jelzöt nem is szükséges magyarázni. Minden új jellemzés, találó minősítés a reveláció erejével, természetességével hat. Tudjuk, hogy nem a reformkorral kezdődik a magyar nemzeti

irodalom története, mégis elvitathatatlan a nyelvújítással meginduló kezdeményezés, a klasszikus hagyományokon túljutó nemzeti-népi alapozású irodalom térnyerése és diadala a jelzett korszakban. A polgári történelem kezdete és az új, polgárisodott irodalom kivirágzása immáron vitathatatlan tény. Pándi esszéisztikus korszak-elnevezése tehát nagyon is valóságos társadalmi eredményekre utal. A kötet tanulmányai és cikkei felölelik a felvilágosodás és a reformkor fontosabb problémáit, szólnak a kor nagy íróiról, új szempontokat, adatokat sorakoztatva fel velük kapcsolatban, és műelemező módszertani eljárásokra is kitérnek, gondolva az itt uralkodó káoszra, a nagyon is világos, egyértelmű, felfelé ívelő korok nagy alkotásainak leegyszerűsítő interpretációinak szükségszerű ellensúlyozásaként. Pándi egyik tanulmánya szintetikus vázlatát is adja a kor irodalomtörténetének, aminek megírására, részletes kidolgozására ő ma a leghivatottabb. Az „aranykor” mérlegét csak a korban igen-igen járatos kutató tudja elkészíteni, ezekkel a kényes és súlyos problémákkal csak nagyon felkészült és világnézeti is kiforrott tudós tud megbirkózni. A Pándi-kötet legalább egy nagy kézikönyv, szintézis váza, de a jegyzeteket is tekintve, magában foglal több monográfiát. Pándi árnyaltan, dialektikusan elemez. Nem érhető tetten részrehajlásban, elfogultságban akkor sem, ha kedvelt hőseiről beszél. A legkínosabb irodalomtörténeti problémákat, ellentéteket is tárgyilagosan oldja fel. A marxista dialektika értő, eredményes alkalmazásának tulajdonítható, hogy nála olyan egyértelműen világosnak mutatkozik Petőfi és Kossuth, Petőfi és Vörösmarty ellentétének magyarázata, higgadt elkülönítésük és történelmi-irodalmi szerepük objektív, pozitív értékelése. A botrányszagú helyzetek a történelmi materializmus fényénél emberi és reális méreteket kaptak. Nem dramatizál Pándi szükségtelenül, hanem leír, jellemez, okokat kutat és tár fel. Így rendeződik el nála minden hitelesen a történelmi folyamatban.

Az a tudományos koncepció időtálló és helyes, amelynek részmegállapításait is véglegesnek érezzük. Szerintem Pándi új és végleges választ adott a reformkori irodalmi viták, műfajviták jelentőségére, filozófiát és ideológiát helyettesítő szerepére, ugyanakkor szétoszlatta a közelmúlt, mai irodalmi szereplésekhez fűzött politikai illúziókat. Ez a történelmi érvelés: nemzeti hagyományokon alapuló és történelmi konzekvenciákat is levonó remeklés volt. Emlékezetes értelmezés az eposz és dráma műfaji vitájáról, a Szontágh és Toldy dialógusáról szóló, vagy a magyar egyezményes filozófiát bíráló, a magyar filozófiai gyengeségről adott helyzetképe, és okfejtése. Romantikajegyzeteinek konklúziója objektív, nézeteinek rugalmas változtatásáról, ennek a tudósi magatartásprogramnak a követéséről tesz tanúságot, mondjuk Pándi emberi és világnézeti habitusának is

megfelel, a romantika-értékelésekkel szembeni polemikus bevezető, a téma exponálása során azonban még érezni némi sarkítottságot, sietős leegyszerűsítést. Itt nem látszik eléggé, hogy Pándi feltételezné — amit pedig általában megszoktunk tőle —, hogy a romantikát másképpen értékelők is végiggondolták az irányzat, módszer születésének, értékelésének buktatóit, a forradalmi és szentszövevségi történelmi érintkezés miatti feszélyezettségét. Pándi ideológiai szempontú irodalomtörténetében ez csak mellékes epizód. A kötet súlyát az imponálóan részletes Bánk-tanulmány, a szellemes Csokonai-esszé és az élvezetes szonett-beszélgetés — amire csak a beavatottak képesek, — adják meg, természetesen a már említett nemzet-fogalom, nemzeti valóság tanulmányozása mellett.

A közlésmód személyessége

Ez a könyv műfajában is tükrözi szerzőjének egyéniségét, tudósi és politikusi hitvallását, szerepvállalását. A tanulmányok témája és hangsúlyozott programja ugyan a monográfia körvonalait sejteti, mégis vívódva és viaskodva formálódik a könyv minden egyes problémája, illetve problémaköre, a meggyőzés, tisztázni akarás igényével és szándékával. Ez a gondolkodási mód és forma jellegzetesen agitatív, elkötelezett, harcos. Pándi kisebb írásaiban, műhelymunkáiban, elemzéseiben is használni akar, amennyiben gondolkodásra késztet, nyugtalanít, beavat ideológiai és olvasói dilemmáiba, rávezet bennünket a felelős marxista társadalomtudomány mélyen, adatszerűen is, egzakt módon aktualizáló feladatára, amely nem ellentétes, hanem egybehangzik a napi politika kérdéseivel éppúgy, mint a tudományos alapkutató problémáival is.

Ha valaki Pándi Pált kritikáiból és cikkeiből ismeri meg először, szigorú, élesen polemizáló, kissé fiatalosan harcias irodalompolitikust látna talán benne. Pedig az a stílus, amit tőle szoktunk meg, egy meggyőződéses népnevelő stílusa, minden tárgyban újrászülető akarat, pedagógiai szenvedélye. Személyiség és tudósi portré vetül rá arra az irodalomtörténeti arc azéért, mert nem véletlen a tárgyválasztás, és a korszak megnevezése sem, hiszen Pándi a magyar valóság, történelem igazán értékes időszakával foglalkozik, ennek legkiválóbb szakértője. És nem véletlen a személyiség önkifejezésének ilyen műfajmegválasztása sem. Csak a tartalomjegyzék címmondatait kell sorra vennünk, hogy lássuk a jellemző indítékokat, az egyes témákat exponáló, vitára, beszélgetésre ösztönző szándékot. Pándi éli, cselekvőn, szinte dialogizálva együttlélegzi olvasóival, vagy elképzelt olvasóival mondanivalóját, a történelmi tematikával felidézett társadalmi, mai kérdéseket, a fő szenvedélyt és elhivatást, a magyar való-

ság követését. Eredeti, legmeggyőzőbb műfajai e cikkek és tanulmányok címeiben szerepelnek. Ezeket Pándi emeli ki a magyar kritikai és tudományos közlés formavilágából, eredményességével bizonyítva, hogy ismeri képességeinek, alkatának természetét, s ami még ennél is fontosabb, írásainak célját, irányát. A vita szó egyszerre jelent életet és gondolatcserét, mozgást. Pándi életformája a „vita”, az együttélés, eszmecsere, munka, küzdelem. Legjellemzőbb műfajainak egyike ez az írásmód. Lefegyverző és megnyerő, amikor „beszélgetést” ajánl, pedig örömet okoz okos, értő szavaival, amelyek nem kívánnak feleletet. Úgynevezett „jegyzetei” pedig könnyedén leszerelők, pazarul szórják az idevonatkozó ismeretek sokaságát. A „jegyzet” Pándi jellemző műfaja. Nem a kiegészítésre figyelmeztet, hanem a „mellékesre”, kevésbé fontosra hívja fel vele a figyelmet.

Pándi könyve a történelmi magyarság könyve. Valóságos aranykorról ír, és nem érdektelenül, nem közömbözen szól a mindannyiunkra kötelező történelmi, hagyományörző felelősségről. Nemcsak konkrét történelmi témáira, de szemléletére is érdemes odafigyelni.

MEZEI JÓZSEF

BÁN IMRE: *ESZMÉK ÉS STÍLUSOK*

(Akadémiai, 1976)

Bán Imre az összehasonlító irodalomtudomány egyik kitűnően alapos művelője. A dicsérő jelzők tartalmát nála elsősorban nem látványos elméletek, átértékelő koncepciók jelentkezésében kell látnunk, hanem az elért eredményeket élesre csiszoló, a részleteket finom érzékenységgel kidolgozó munkálkodásban. Tudósi pályájának kiemelkedő szintézise az Apáczai-nagymonográfia, de munkásságának mennyiségre terjedelmesebb része a tanulmányírás. Ezért is üdvözölhető örömmel *Eszmék és stílusok* című gyűjteménye; a „szigorú rostálással” készült válogatás megmutatja az „életmű” legjellegzetesebb vonásait, s leginkább azt, hogy a szerző a magyar irodalom problémáinak megoldását elképzelhetetlennek tartja a világirodalmi inspirációk, kapcsolatok felderítése nélkül.

Könyvének nyitó dolgozatai a Dante-filológia tárgyköréből valók. Ezekben a szerző többször hivatkozik arra, hogy a Dante-kutatók helyzete egyre nehezebbé válik. Két okból: 1. a szakirodalom terjedelme mindinkább gátolja a teljes áttekintést (ide kívánkozik az idézett adat, miszerint a *Deutsches Dante-Jahrbuch* 36–37. kötetében